

Тимофій Мотренко. Русское гегельянство 60 – 80 годов XIX века в поисках целостной картины мира. Ряд статей посвящены взглядам русских философов Николая Страхова, Николая Дебольского и Павла Бакунина, освещается их роль в формировании русского гегельянства как отдельного направления в историко-философском смысле слова. Статья первая – вступительная – вводит в проблему.

Ключевые слова: гегельянство, картина мира, нигилизм, шестидесятники.

Тимофій Мотренко. Russian Hegel followers of 60-80s of the 19th century in search of entire world picture. Analyzing the views of such Russian philosophers as Mykola Strakhov, Mykola Debovskii and Pavlo Vakulin the author shows their role in the formation of the Russian Hegel followers as a separate branch in the historical and philosophical essence of the word. Article One is introductory, it leads into the problem.

Key words: Hegel followers, world picture, nihilism, shestydesyatyky (famous philosophers of 60s of the 19th century).

УДК 165.2: 162.172+165.193

II 50

Олена ПОЛІЩУК

ТРАКТУВАННЯ ПРИРОДИ ЗНАННЯ В ГРАДИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТЕОЛОГО- ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті аналізуються основні концепції досеред і характеру людського знання, що притаманні європейській теологічно-філософській думці доби Середньовіччя. Як найбільш впливові, котрі окреслюють два напрями розуміння природи знання, виділяються вчення Аверція Августина, Томи Аквінського та Вільяма Оккама.

Ключові слова: знання, безпосереднє знання, опосередковане знання, істинна, осязання.

З часів античності проблема природи та видів знання набула статусу актуального гносеологічного питання. Вона осмислювалась і представниками реніційно-філософської думки Європи періоду Середньовіччя та Відродження. Це питання було актуальним насамперед тому, що в залежності від його розуміння, окреслювала межі людських можливостей. Воно вирішувалось неоднозначно різними мислителями при наявності спільної онтологічної думки – світ створений духовним вищим началом, котре виступило і творцем самої людини. Ідеї, напрацьовані мислителями тієї доби, не втратили актуальності для багатьох "любомуудрів" наступних періодів розвитку філософської думки, в тому числі й сьогодні.

У цій праці ставиться за мету окреслити основні напрями трактування природи людського знання, що притаманні теолого-філософській візантійській та латинській думці за доби

Середньовіччя. А також зосередити увагу на аналізі міркувань мислителів цього періоду про природу і роль осяяння, нагннення в людському пізнанні світу, як особливого джерела знань людини.

Ця проблема потребує глибшого дослідження, оскільки наукові публікації, їй присвячені, мало чисельні. У контексті аналізу виникнення та становлення європейської релігійної філософської думки її торкалися С.С.Аверинцев, О.Х.Горфункель, Г.Г.Майоров, В.В.Соколов. Приділено певну увагу цьому питанню Л.М.Баткіним, який досліджував стиль мислення філософів доби Відродження. При аналізі специфіки осмислення феномена людини в європейській середньовічній думці її побіжно розглянув Н.Л.Гіндіс. Дослідив деякі концепції знання з епохи античності до сучасного періоду розвитку філософії М.Ф.Овчинников у статті "Знання – больовий нерв філософської думки (до історії концепції знання від Платона до Поппера)". Також серед тих, хто деяким чином торкався цього питання в контексті інших проблем, пов'язаних із творчим доробком мислителів Середньовіччя, слід назвати Г.Є.Алєєва, Ю.А.Іщенко, О.В.Ситникова.

Розгляд специфіки розуміння природи знання, притаманного мислителю Середньовіччя, ми розпочнемо з аналізу творчого доробку *Аристотеля* як правого представника західної патристики. Уявлення Августина про це питання (через особливий авторитет автора) були моделлю, що визначила погляди багатьох представників теолого-філософської думки Європи.

Його погляди споріднені з позицією Платона та неоплатоників щодо природи безпосереднього людського знання. Своєрідність розуміння ним проблеми пізнавальних здібностей людини та походження її знань зумовлені світглядною позицією мислителя: він визнавав християнське віровчення. Саме онтологічна основа ідей мислителя вплинула на його тросологічну позицію щодо джерел та якості безпосереднього знання. Для Августина світ є творінням Божим. Бог – це абсолютне буття. Все суще залежить від свого творця.

Людина є своєрідним творінням Божим, оскільки має "двоїсту природу": вона одночасно тілесна і не тілесна. Її тварна істота – тіло, що виступає елементом природи. Її духовна істота – душа, котра є безсмертною, розумною і не тілесною сутністю. Душа – це "внутрішня людина". Вона як ідеальна сутність має початок, проте вічна – нескінченна в часі. Вона потребує завжди знань як "жжі" ("Про життя блаженних").

У праці "Сповідь" Августин осмислює проблему походження та якості людських знань. Людина створена за образом Божим, тому її душа, перебуваючи в тілі людини, прагне пізнавати. За допомогою пам'яті чи спогадів (*memoria*) людська душа розуміє "теперішні предмети, котрі зникли". "Теперішнє майбутніх предметів" осягається через надію, сподівання (*expectatio*). А "теперішнє теперішнього предметів" пізнається в особливому акті – через їх безпосереднє споглядання (*intuitus*).

Своє розуміння проблеми безпосереднього знання мислитель окреслює ще в одній праці – "Про безсмертя душі". Для нього розум виступає основою знань людини. Він є немовби "поглядом душі". За його допомогою можна наблизитися до пізнання істини, але не більше того. Щоб наблизитися до джерела істини – Бога, потрібно позбутися тілесності. Тіло – це темниця для душі. Проте, через розум людська душа проявляє своє "божественне" походження ("Проти академіків").

Пізнавальні можливості людського розуму величезні та всеохоплюючі по відношенню до світу природи. Але істинного знання – знання про потойбічний світ – він не спроможний набути. Його набути здатні тільки вищі істоти, безсмертні та блаженні, доконані й просвітлені – янголи та інші небожителі, стверджує Августин ку праці "Про град Божий". Тільки окремі людські душі через "осяяння" Богом, як "нетілесним світлом", за його умислом "просвітлюються". Децями істини, набути в такий спосіб – як благодать, спасає душу людини. Набуття подібного безпосереднього та есенціального знання про вищу істину залуцає до абсолютота, очищуючи душу, виводячи з тенет тріховності та рутинності життя в земному існуванні.

Як бачимо, за Августином, носієм знання людини є її душа.

У Августина має місце термінологічне використання поняття *initius* задоля фіксованої пізнавальної актильності людини, тобтоше, її душі, спрямованої на осмислення предметів земного світу через їх споглядання. Таке знання, на думку мислителя, не має безпосереднього характеру. Воно інтелектуальне. Його можна розглядати тільки з наближенням до істини. Подібне знання позирне за своїм пізнавальним значенням. Справжній носій вищої істини – Бог. Іншими словами, джерелом вищої істини є ідеальна, нетілесна субстанція, зовнішня по відношенню до людини. *Безпосереднім виступає тільки знання про абсолют, опримане через провіденційний акт Бога – натхнення, осяяння. Джерелом справжньої істини – безпосереднього знання – для людини також можуть бути “вищі істини” – янголи. Отже, безпосереднє знання є духовний зв’язок людської душі з абсолютом. Набутому в такий спосіб знанню притаманний екстатичний і провіденційний характер. А за предметною спрямованістю воно є ірраціонально-позитивним знанням.*

Схожа думка притаманна і представникам східної християнської думки – візантійським аскетам X–XI століття *Паїсью Дамрійському та Симеону Влаголюбивому*, містику X–XI століття *Симеону*, відомому як Симеон Новий Богослов. Вони відстоювали думку про можливість людини через осяяння споглядати вищу істину – “несотворенне”, “нетварне світло”. Дотримуючись певного способу життя, монах-аскет чи подвижник віри здатні у містичному екстазі “злитися” з абсолютном, набуваючи справжнього, істинного знання. Все інше знання має ілюзорний характер, воно тільки наближене до глибокого розуміння чогось. Це справедливо і по відношенню до предметів земного світу, і по відношенню до явищ, пов’язаних із потойбічним світом. У християнській традиції все, окрім Бога, по відношенню до нього є “тварним”. Бог як “нетварне світло” виступає його творцем. Проте його, завдяки “духовному зорові”, може споглядати людина, точніше її душа. Зрозуміти сутність та задуми Творця людини не дано, але сприйняти в “осяянні” можна його вказівки. Бог – трансцендентне начало світу. Отже, знання про нього неможливі. Але як милість щодо

ТРАКТУВАННЯ ПРИРОДИ ЗНАННЯ

51

людини він проявляє для неї свої “одкровення” в екстатичному стані людської душі.

Так, у Симеона Нового Богослова зустрічаємо такі поетичні рядки:

Окриляється швидко розум мій,
 Забравши причаститись
 Сиди проясненого світла.
 Але ж мета розуму – нетварна,
 Він же шлах осилити не може
 За межею будь-якої тварі.
 Так; і все ж повсякденно
 Він прагне попередньої мети:
 Він у повітрі пролітає,
 І до небес піднімається,
 І в глибини спускається,
 І межі світу
 Розумом своїм подумки охоплює.
 Марно! Все, що він знаходить,
 Тварне; як у давнину, мета далеко...
 Все ж ціною зусиль великих
Зазирнувши в себе, в собі же
Знаходить світло шукане.
В самому серці
Бачу світло, немов би сонця
Дискоиду подобу...
 Предмети зрими подішаю
 Та до незримих долучаюсь,
Я набуваю дар великий:
Споглядати, любити нетварність.
 Повністю відволіктися
 Від усього, що з’явившись
 Цієї ж миті пропадає,
 І розумом поднатісь
 З Безначальним, Нескінченим,
 І Нетварним, І Незримим.

[Цит. за: 1, 45. – *Переклад і курсив наш – О.П.*]

Як бачимо, для мислителя джерелом істинного знання виступає Творець. Набуті знань про вищі — духовні основи буття людина може тільки в акті містичного єднання з абсолютотом. У такому осянні нею і набувається істинне безпосереднє знання.

Піказється проблемою характеру та природи людського знання і представник латинської схоластики *Тома Аквінський*. Однак його погляди стосовно джерел та характеру знання людини мають відмінності від міркувань названих мислителів. "П'ятий учитель церкви" розвивав свою думку щодо цієї проблеми з позицій християнського аристотелізму. *Для нього світ пізнається не людиною, а її душею, котра використовує людське тіло*.

Подібно до Аристотеля, він заперечує антропістичність знання людини. Для нього знання набуваються в досвіді і тільки в досвіді. В тлумаченні процесу пізнання він розрізняє два джерела людського знання. Першим джерелом виступає Творець стущого. *Через божественне осяння релігійно віруюча людина (точніше, її розум) набуває уявлень про світ, як справжніх істин*. Через таке нахнення "створений інтелект не може споглядати Бога в його сутності, інакше ніж, коли по милості Бог єднається з створеним інтелектом, як предмет, відкритий розуму" [4, 835]. Подібні істини не слід перевіряти чи дискурсивно аналізувати. Вони мають прийматися на віру. Таке знання має безпосередній характер, але воно не охоплює всі сфери дійсності. Основи субстанційного буття може пізнати тільки інтелект Творця. Людині він їх не повідомляє.

Ще одним джерелом людських знань *Тома Аквін* називає *людські відчуття та розум*. На його переконання, душа "має дві можливості пізнання. Перша полягає в акті певного тілесного органу; їй властиво поширюватись на предмети настільки, наскільки вони дані в здійсненій індивідуалізації матерії; звідси відчуття пізнає тільки одниничне. Друга пізнавальна можливість душі є інтелектом, який не виступає актом певного тілесного органу. Звідси завдяки інтелекту нам властиво пізнавати сутності, котрі, правда, набувають буття тільки в попередній індивідуалізації матерії, але пізнаються не тому, що дані в

матерії, але тому, що абстраговані від неї через інтелектуальне споглядання. Тому в інтелектуальному пізнанні ми можемо узагальнювати будь-який предмет, що перевершує можливість відчуття" [4, 834]. Тобто, для мислителя людські знання про предмети речовинного світу мають або сенсиріальний, або раціональний характер.

Якщо говорити, що первинною основою таких знань людини про світ, то для Фоми первинними виступають чуттєві сприйняття. "За законом своєї природи людина приходить до умовлядно осянутого через чуттєве", — стверджує він [4, 827]. *Відчуття — це основа знань про дисципліну*. На їх основі розумом більш поглиблено пізнається предметний світ в усьому його різноманітті, усій різноякісності.

Загалом при аналізі творчого доробку Фоми Аквінського можна стверджувати, що він виділяє декілька видів людських знань про дійсність. Насамперед, викремлюється знання, набуте через духовний зв'язок з вищим Абсолютотом, воно — наслідок містичного єднання з Богом в акті Божественного одкровення. Йому, як бачимо, за походженням притаманний провіденційний характер. Ще один різновид складає (апостеріорне за джерелом) знання — сенсиріальне чи раціональне за характером своєї природи. На основі чуттєвого осянення предмета, згодом відбувається його розумове осянення.

Англійський схоластик *Вільям Оккам* також дотримується аристотелівської традиції в розумінні природи, джерел та характеру людського знання в релігійно-філософській середньовічній думці. Розвиваючи концепцію "двоїстої" істини, Оккам стверджував, що в дійсності існують тільки одниничні предмети. Загальні ж поняття слід розуміти як терміни, котрі позначають властивості цих предметів. Універсалиї лише в людському розумі набувають загального характеру.

У праці "Види знання" він стверджує, що *людиною набуваються два різновиди знання. Перше — це знання, виведене дискурсивно розумом*. Його мислитель називає *поітіа абстракція*. Іншими словами, воно є "знанням про щось, абстраговане із множини одниничних предметів, і тоді абстраговане знання є ні

чим іншим, як знанням чогось загального, що можна абстрагувати із множини предметів" [4, 891].

Другий різновид – інтуїтивне знання (notitia intuitiva). Це "знання, завдяки якому можна знати, існує предмет чи ні, так якщо предмет існує, розум миттєво вирішує, що він існує, і з очевидністю осягає, що він існує..." [4, 892]. *Його джерелом виступає людський досвід.* Саме ґрунтування на багаторазовому фіксуванні у досвіді викликає у людини враження очевидності такого знання. До того ж, воно є підґрунтям для формування абстрагованого знання, котре узагальнює істини, набуті інтуїтивно. Іншими словами, для Оккама інтуїтивне знання, як *безпосереднє, виступає первинним по відношенню до знання абстрагованого.*

Також Оккам зауважує: *якщо осягається нева якість, котра є в людській душі, то подібне знання є апріорним.* Йому притаманний інтуїтивний (безпосередній) характер. *Але у випадку пізнання предметів, зовнішніх щодо людини, її знання має тільки апостеріорний характер.* Воно одночасно інтуїтивне й абстраговане.

Він виділяє два види інтуїтивного знання про зовнішні предмети: *почуттєве та раціональне ("розумне").* Деякі знання про одиничний предмет набуваються чуттєво, а деякі – умовляно. Але у будь-якому разі таке безпосереднє знання не може вважатися ані досконалим, ані достовірним. За своєю суттю воно імовірне, хоча сприймається очевидним. Його потрібно осмислювати розумом, перевіряти. В іншому випадку людиною буде набуватися не достовірне знання при предметний світ, а тільки помилкове, спотворене.

Як бачимо, Оккам дотримується протилежної думки, ніж Аврелій Августин та його послідовники у міркуваннях про природу та характер людського знання. Його думка споріднена з міркуваннями Томи Аквінського. *За своєю природою знання про зовнішній світ ним мислиться сенсирібельним чи інтелегібельним в залежності від того, що саме виступає об'єктом пізнання.* *Його джерелом є людський досвід.* *Апріорним виступає тільки знання про феномени душі.*

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що Середньовічна теологічно-філософська думка продовжує розвивати традицію античності щодо природи і характеру людського знання. Тут виокремлюються два різновиди знання людини – опосередковане та безпосереднє, апостеріорне й апріорне, сенсирібельне та інтелегібельне, есенціальне й акцидентальне, а також істинне та позірне.

Для прихильників лінії Августина джерелом істинного знання, що має безпосередній, есенціальний та апріорний характер, виступають Теорети чи "вищі" істини. *Все інше знання ними вважається позірним, воно тільки є наближенням до істини.* Позірні знання набуваються через споглядання розуму. Істинне ж людина отримує через містичне – Божественне, осяяння. Така думка споріднена з думкою Платона та неоплатоників про природу людських знань.

У концепціях Томи Аквінста, Вільяма Оккама стверджується, що основою знань про зовнішній світ для людини виступає її досвід. Тобто, воно має апостеріорний характер. *Безпосереднім тут мислиться чуттєво набуте знання, сприйняте людиною як очевидне.* *Воно має імовірний характер.* *Опосередковане ("абстраговане") за термінологією Оккама) знання має дискурсивний характер,* це наслідок осмислення предмета розумом. Первинним тут вважається сенсирібельне за походженням знання. Така думка споріднена з уявленнями про природу і характер знання, яка була притаманна Платону (якщо мова йде про пізнання внутрішнього світу людської душі) та Аристотелю (коли йдеться про пізнання світу зовнішнього).

За доби Середньовіччя фіксується невіднозначність в трактуванні характеру знання за формою його набуття. Має місце протиставлення сенсирібельного та інтелегібельного знання. В одних випадках мислителі зазначають, що чуттєве знання є основою раціонального. В інших підкреслюється значення тільки розуму як засобу пізнання дійсності.

Якщо йдеться про ступінь глибини осягнення світу, то в середньовічній традиції трактування пізнання підкреслюється насамперед акцидентальний характер людського знання,

набутото розумом. Хоча тут окремими представниками не заперечується й есенціальний характер знань людини, якщо мова йде про пізнання предметів речовинного світу.

Новим у трактуванні мислителями доби Середньовіччя, проблемами знання з нашої точки зору, є думка про можливість особливого – духовного типу зв'язку між людиною та іншими об'єктами світу, передусім ними вважаються Творець та "вищі" істоти, ним створені. Завдяки йому людина через натхнення, як безпосереднє споглядання певних "справжніх" істин про субстанційні основи буття, залучається до Божественної милості. Правда, шлях їх набуття може бути різним. Для одних людей вони розкриваються через аскезу як особливий тип поведінки та мислення. Іншими ж "вищі" істини отримуються як милість в осяянні, коли людина не докладає спеціальних зусиль.

Така думка буде загалом вилучатися з трактувань природи людського знання філософами наступних поколінь. Однак, окремі мислителі будуть поділяти її і в період Відродження, і за доби Нового часу, в період німецької класичної філософії, і в наш час. Знайдемо хоча б Якоба Беме, Готфрида Ляйбніца, Григорія Сковороду, Фридриха Шеллінга, Володимирів Соловйова, Миколу Бердяєва, Миколу Лосського.

1. Аверинцев С. С. Філософія VIII-XII вв. // Культура Византики: зборя половина VII – XII в. – М.: Наука, 1989. – С. 36 – 58.
2. Дієв Г. Метафізичність буття як першопринцип метафізики життя (міркування про Кузанського і не тільки...) // Стаття перша // Філософська думка. – 2001. – № 6. С. 84 – 109.
3. Дієв Г. Метафізичність буття як першопринцип метафізики життя (міркування про Кузанського і не тільки...). Стаття друга. // Філософська думка. – 2002. – № 1. – С. 72 – 96.
4. Антологія мирової філософії: В 4 т. Т. 1. Філософія древности и средневековья / Редкол. В. В. Соколов (ред.-сост. и авт. вступ. статьи) и др. – М.: Мысль, 1969. – 936 с.
5. Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления. – М.: Наука, 1978. – 199 с.
6. Бруно Джордано. Избранное. – Самара: Агни, 2000. – 591 с.
7. Гиндилис Н. Д. Человек в европейском средневековом знании // Філософские науки. – 2003. – № 2. – С. 73 – 90.

ТРАКТУВАННЯ ПРИРОДИ ЗНАННЯ...

57

8. Гиндилис Н. Д. Человек в европейском средневековом знании (продолжение) // Філософские науки. – 2003. – № 4. – С. 78 – 92.
9. Гиндилис Н. Д. Человек в европейском средневековом знании (продолжение) // Філософские науки. – 2003. – № 5. – С. 44 – 57.
10. Кюмг Г. Великие христианские мыслители. – СПб: Алетейя, 2000. – 442 с.
11. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика. – М.: Мысль, 1979. – 432 с.
12. Овчинников Н. Ф. Знание – болевой нерв философской мысли (к истории концепции знания от Платона до Поппера // Вопросы философии. – 2001. – № 1. – С. 83 – 113.

Елена Полищук. **Понимание природы знания в традиции европейской теологико-философской мысли Средневековья.** В статье раскрываются основные концепции источников и характера человеческого знания, присущие европейской теологико-философской мысли периода Средневековья. В качестве наиболее влиятельных, определивших два направления понимания природы знания, автором выделяются учения Аврелия Августина, Томы Аквинского и Вильяма Оккама.

Ключевые слова: знание, непосредственное знание, опосредованное знание, наитие.

Olena Polishchuk. **The understanding of nature of knowledge by the Middle Ages tradition of theologico-philosophical thinking.** The analysis of key conception of sources and characteristics by human knowledge in European theologico-philosophical thinking of the Middle Age is being realized in the article. The author noted the teaching by Aurelio Augustine and the doctrines by Tom Aquinat and William Okkam as most influential which had been founded two currents of the sense of human knowledge's origin.

Key words: knowledge, direct knowledge, nondirective knowledge, inspiration.